

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ СУДДЯМИ

Ціпотан Ю.П.,
*аспірант кафедри криміналістичного забезпечення
та судових експертиз
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-1953-9206*

Ціпотан Ю.П. Особливості криміналістичної характеристики під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених суддями.

Стаття присвячена аналізу ступеня наукової розробленості питань криміналістичної характеристики. Розглянуті наукові підходи щодо визначення сутності криміналістичної характеристики злочинів у структурі методики розслідування. Підкреслено значення вказаної наукової категорії. Зазначено, що одним із найважливіших складових в структурі криміналістичної методики є криміналістична характеристика злочину.

Здійснено огляд літературних джерел у галузі кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності щодо зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя, їх виявлення та розслідування. Представлено різні підходи щодо поняття та структури криміналістичної характеристики взагалі та, зокрема, щодо структури криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

За результатами аналізу судової практики щодо протидії неправомірній вигоді в Україні протягом останніх років встановлено, що суттєва частка таких посягань приходить на судову владу.

Проаналізовано поняття та складові криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених суддями. З'ясовано, що до її структури належать такі елементи: особа злочинця, особа потерпілого, спосіб учинення, предмет посягання, обстановка, час і місце вчинення, мотив та мета кримінального правопорушення, типові сліди злочину («слідова картина»). Наявність взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики обумовлює можливість використання системного підходу в дослідженні цієї проблеми. Констатовано, що предметом злочинного посягання є неправомірна винагорода; з'ясовано способи вчинення та приховування злочину; запропоновано поділити способи безпосереднього одержання неправомірної вигоди на певні види; розкрито елементи «слідової картини»; виокремлено, що найтипівішими місцями надання й одержання неправомірної вигоди суддями є безпосередньо службовий кабінет, інші приміщення певної установи чи організації, громадські місця; наголошено характерні риси особи злочинця та потерпілого.

Аналіз монографічних, дисертаційних та інших наукових праць з окресленої проблематики засвідчив, що основи методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених суддями залишаються не розробленими.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елемент криміналістичної характеристики, предмет посягання, неправомірна вигода, зловживання впливом, спосіб вчинення, «слідова картина», особа злочинця, обстановка, час і місце вчинення.

Tsipotan Y.P. Peculiarities of forensic characterization in the investigation of criminal offenses committed by judges.

The article is devoted to the analysis of the degree of scientific development of the issues of criminalistic characterization. The scientific approaches to determining the essence of the criminalistic characterization of crimes in the structure of the investigation methodology are considered. The

importance of this scientific category is emphasized. It is noted that one of the most important components in the structure of the forensic methodology is the forensic characterization of a crime.

The author reviews the literature in the field of criminal law, criminal procedure, forensics, and operational and investigative activities related to abuse of power or official position by a judge in the administration of justice, and also their detection and investigation. The author presents different approaches to the concept and structure of forensic characteristics in general and, in particular, to the structure of forensic characteristics of acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit.

Based on the results of the analysis of court practice on combating undue advantage in Ukraine in recent years, it is established that a significant share of such encroachments falls on the judiciary.

The author analyzes the concept and components of the forensic characterization of criminal offenses committed by judges. It is found that its structure includes the following elements: identity of the offender, identity of the victim, method of commission, object of the offense, setting, time and place of commission, motive and purpose of the criminal offense, typical traces of the crime ("trace pattern"). The existence of interrelations between the elements of forensic characterization makes it possible to use a systematic approach in the study of this issue. It is stated that the subject of criminal encroachment is an unlawful remuneration; the author identifies the ways of committing and concealing a crime; the author proposes to divide the ways of direct receipt of unlawful benefit into certain types; the elements of the "trace picture" are revealed; it is emphasized that the most typical places of giving and receiving unlawful benefit by judges are the office, other premises of a particular institution or organization, and public places; the author also emphasizes the characteristic features of the offender and the victim.

The analysis of monographs, dissertations and other scientific works on the outlined issues has shown that the fundamentals of the methodology for investigating criminal offenses committed by judges remain undeveloped.

Key words: forensic characterization, element of forensic characterization, object of the offense, undue advantage, abuse of influence, method of commission, «trace pattern», identity of the offender, time and place of commission.

Постановка проблеми. Основними видами корупції, що наразі завдають найбільшої шкоди суспільству та є першочерговими об'єктами протидії, є: політична корупція, корупція в судах та правоохоронних органах, корупція в освіті.

За результатами аналізу судової практики щодо протидії неправомірній вигоді в Україні протягом останніх років встановлено, що суттєва частка таких посягань приходить на судову владу. Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур [11].

Одним із найважливіших складових в структурі криміналістичної методики є криміналістична характеристика злочину. Криміналістична характеристика злочину в слідчій діяльності використовується як інструмент для висунення слідчих версій та визначення обставин, що підлягають встановленню [1, с. 30].

Стан опрацювання проблематики. Проблеми методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (хабарництва) в Україні досліджувались у дисертаційних працях Я.Є. Мишкова (2005), А.І. Шило (2013), Н.В. Кимлик (2013), Д.О. Шумейко (2015), С.В. Олійника (2016), Ю.О. Андрейко (2020), О.М. Таркан (2021) та інших науковців. Наукові дослідження проводились щодо протидії деяким різновидам кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, зокрема посягань, учинених суддями (В.М. Трепак (2011), М.В. Борусовський (2021)).

Метою статті є поглиблене дослідження поняття криміналістичної характеристики та особливостей її елементів, як важливої складової в структурі криміналістичної методики розслідування корупційних злочинів, вчинених суддями.

Виклад основного матеріалу. Аналіз криміналістичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що вперше у 1967 р. термін «криміналістична характеристика злочину» був використаний О.Н. Колесніченко в авторефераті докторської дисертації «Наукові та правові основи розслідування окремих видів злочинів» [1, с. 30].

У науковій літературі представлено різні підходи щодо поняття та структури криміналістичної характеристики взагалі та, зокрема, щодо структури криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

О.Н. Колесніченко і В.Є. Коновалова в результаті аналізу наукових поглядів щодо криміналістичної характеристики злочину визначили це поняття як систему відомостей (інформації) про криміналістичні значущі ознаки злочинів певного виду, яка відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові і перевірці слідчих версій в розслідуванні конкретних злочинів.

Науковці виокремили вісім головних елементів криміналістичної характеристики: спосіб злочину; місце та обстановку; час вчинення злочину; знаряддя та засоби; предмет посягання; особу потерпілого; особу злочинця; сліди злочину (у широкому розумінні) [4, с. 16–22].

За результатами аналізу літературних джерел можна стверджувати, що це найбільш розповсюджена точка зору серед науковців-криміналістів.

На думку авторського колективу В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, криміналістична характеристика – система відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів.

Основними елементами криміналістичної характеристики вчені виокремлюють такі ознаки, що визначають: спосіб злочину; місце та обстановку; час учинення злочину; знаряддя і засоби; предмет посягання; особу потерпілого; особу злочинця; типові сліди злочину [6, с. 11].

В.А. Журавель дійшов до висновку, що криміналістична характеристика злочину являє собою інформаційну модель, в якій відбиваються типові ознаки, тобто ті, що притаманні даному масиву злочинів, і специфічні, котрі дозволяють відокремити його від інших груп злочинів [3, с. 209].

М.В. Салтєвський зазначає, що це інформаційна модель, яка становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [13, с. 310].

Представники наукової школи криміналістики Національної академії внутрішніх справ розглядають криміналістичну характеристику як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі і механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах, закономірним є взаємозв'язок, який слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [7, с. 577].

А.В. Старушкевич вважає, що криміналістична характеристика – це упорядкована сукупність даних (відомостей) про криміналістично значущі ознаки злочинів, які поділяються на групи: включно криміналістичні ознаки кримінально-правової та кримінологічної характеристик [14, с. 12].

Р.Л. Степанюк визначає криміналістичну характеристику злочину як окрему наукову теорію системи наукових положень і практичних рекомендацій з побудови систем криміналістично значущих ознак визначених множин злочинів [15, с. 173–180].

Отже, криміналістична характеристика виду (групи) злочинів – це результат аналізу значного масиву даних кримінальних правопорушень, що уможливує виокремлення конкретних криміналістично значущих елементів та встановлення наявних між ними закономірних зв'язків.

При розгляді питання про структуру криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди судьями слід, перш за все, врахувати що перелік і зміст її елементів має визначатись із урахуванням кримінально-правової характеристики, передбаченого ст. ст. 368 та 369 КК України.

Криміналістична характеристика хабарництва в незалежній Україні вперше була розроблена Я.Є. Мишковым, який виділив такі її елементи, як способи вчинення злочину, способи приховування злочину, час, обстановку, типову «слідову картину» й особу злочинця [8].

С.В. Олійник до криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою включає такі елементи, як предмет посягання, спосіб злочину, особа типового злочинця, особа типового потерпілого, обстановка вчинення злочину (місце, час, знаряддя та засоби) [9, с. 52-53, 70].

О.М. Таркан вважає доцільним включення до криміналістичної характеристики наступних елементів: предмет неправомірної вигоди; обстановка кримінального правопорушення; способи та сліди кримінального правопорушення; особа набувача неправомірної вигоди; особа надавача неправомірної вигоди [17, с. 33].

Розглянемо більш детально елементи криміналістичної характеристики досліджуваних кримінальних правопорушень.

Предмет безпосереднього посягання – це найрізноманітніші матеріальні об’єкти (речі і предмети) органічного і неорганічного походження, які є матеріальним вираженням суспільних відносин.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» предмет злочинного посягання є неправомірна вигода. Неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [12].

У обох складах (саме ст.ст. 368 та 369) злочинів дії вчинюються щодо одного й того ж феномена – неправомірної вигоди. Однак, у складі злочину, який полягає у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, а так само у проханні надати таку вигоду (ст. 368) відповідні цінності, блага матеріального або нематеріального характеру є предметом злочину, а у складі злочину, передбаченого ст. 369 – засобом його вчинення, завдяки якому здійснюється вплив на поведінку службової особи, з метою вчинення нею певних дій або утрималася від її вчинення [5, с. 155].

В.М. Трепак зазначив, що до таких предметів належить: гроші й цінні речі; чеки, товарні ярлики, етикетки від предметів [17, с. 33-34].

О.М. Таркан відносить до безпосереднього предмету неправомірної вигоди: гроші; промислові товари і продукти; послуги матеріального характеру; переваги та пільги; нематеріальні активи; інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру [16].

Спосіб вчинення злочину.

Спосіб вчинення злочину – це образ злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів. Це поняття – збірне, його структуру охоплює: спосіб готування до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування).

Спосіб вчинення злочину – система дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, детермінована умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особи, які можуть бути пов’язані з вибірковим використанням відповідних знарядь або засобів, умов, місця та часу, що об’єднані загальним злочинним умислом.

Спосіб приховування злочину – це діяльність (елемент злочинної діяльності), направлена на перешкоджання (протидію) розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскування або фальсифікацію слідів злочину і злочинця або їх носіїв.

Ми погоджуємося з думкою С.С. Чернявського, який пропонує поділити способи безпосереднього одержання неправомірної вигоди на такі види: з попередньою підготовкою або без попередньої підготовки; з одночасним вчиненням інших злочинів (розкрадання, фальсифікація доказів, незаконного затримання) або без цього; шляхом одержання грошей та інших матеріальних цінностей, оцінюваних у вартісному вигляді, або ж лише шляхом прийняття пропозиції чи обіцянки на їх отримання; з використанням владних службових повноважень або ж опосередкованого сприяння унаслідок свого службового становища та впливу на прийняття рішень іншими службовими особами; з допомогою посередників або без такої допомоги; з вимаганням та без вимагання; за попередньою змовою на одержання у певній формі одного предмету неправомірної вигоди від конкретної особи або систематичне одержання неправомірної вигоди у різних формах протягом певного періоду від невизначеного або ж певного кола осіб [10, с. 18-19].

Місце, час і обстановка вчинення злочину (як обставина, яка підлягає доказуванню, відповідно до вимог п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Місце вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики дає змогу відповісти на запитання – де вчинено злочин. У широкому розумінні – це приміщення або ділянка території, де безпосередньо було вчинено злочин.

Обстановка вчинення злочину – це частина матеріального середовища, яка включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини і взаємодію між ними.

Час вчинення злочину. Встановлення часу вчинення злочину має важливе криміналістичне значення. Час впливає на всі етапи виникнення, існування і використання доказової інформації. Урахування впливу часового фактору під час розслідування дає змогу: визначити час події злочину; встановити часові зв’язки між фактами; з’ясувати черговість подій, дій або фактів; обчислити тривалість різних подій та ін.

Найтипівішими місцями надання й одержання неправомірної вигоди судьями є безпосередньо службовий кабінет, інші приміщення певної установи чи організації, громадські місця.

Обставинкою досліджуваного нами виду кримінального правопорушення є умови, які спонукали суддю вчинити зловживання владою або службовим становищем. Такі умови характеризуються прямим умислом із метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для себе чи іншої фізичної або юридичної особи з використанням службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби і в кінцевому результаті – прийняття судового рішення з ознаками незаконності, необґрунтованості і невмотивованості.

Особа злочинця. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики – це сукупність соціально-значущих властивостей і якостей, якими наділений злочинець. Особистість злочинця характеризуються системою рис, що в сукупності визначають особу, яка вчиняє будь-який злочин, різні сторони її суспільного існування і життєвої практики, пов'язані з протиправною поведінкою. Вона включає в себе аналіз суспільних зв'язків людини, її морального і духовного світу, взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які тією чи іншою мірою обумовлюють скоєння злочину. Структура особистості злочинця відображає різноманітність ознак, які її утворюють, а також їх різну роль у злочинній поведінці [18, с. 72–75].

Відповідно до ст. 52 закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі [11].

Особа потерпілого. Слід вважати, що особою потерпілого є фізична чи юридична особа, державна або громадська організація, що може перебувати у спеціальному процесуальному статусі, якій через зловживання владою або службовим становищем завдано майнової, моральної чи фізичної шкоди, в результаті чого спричинено істотну шкоду або завдано тяжких наслідків [2, с. 3]. Особливо, коли зловживання пов'язано із вимаганням неправомірної вигоди.

Типові сліди злочину. Це будь-які зміни середовища, що виникли в результаті вчинення в такому середовищі злочину. Сліди злочину охоплюють зміни в речовій обстановці: сліди-відображення (сліди рук, ніг, транспорту тощо); предмети – речові докази; документи (письмові, електронні та ін.), запахові сліди; сліди-мікрочастки; звукові сліди, а також ідеальні сліди.

В.М. Трепак зазначив, що до типових слідів злочину відносяться сліди речовин з предмета хабаря на одязі хабароодержувача – мікрочастинки, що відокремилися, волосся, нитки тощо; сліди рук хабародавця на окремих предметах обстановки кабінету хабарника у разі його заяви, що названа особа ніколи не відвідувала його кабінету; сліди пальців рук на предметі; сліди в транспортних засобах осіб, які брали участь у передаванні й одержанні хабаря; магнітні чи цифрові носії з записами розмов між суб'єктами хабарництва [17, с. 33-34].

О.М. Таркан до типових слідів відносить: сліди на предметі (зокрема сліди рук і спеціальних речовин, букальний епітелій; сліди-нашарування спеціальних хімічних речовин на тілі й одязі підозрюваного (від обробленого цими речовинами предмету злочину), а також записи з відеореєстрації зовнішнього спостереження, що знаходяться на місці кримінального правопорушення та поблизу нього [16, с. 71-72].

Висновки. Отже, криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди суддями може бути представлена як система узагальнених даних про типові ознаки вказаного кримінального правопорушення, які мають криміналістичне значення. Доцільним є виділення наступних елементів криміналістичної характеристики злочинів, що розглядаються: предмет посягання; спосіб вчинення та приховування злочину; час і місце вчинення злочину, обстановка; мотив та мета кримінального правопорушення; типова «слідова картина»; особа злочинця. Зазначені компоненти мають розглядатись у взаємному зв'язку, тобто як єдина система криміналістично значущої інформації, яка є моделлю злочинної діяльності. Визначення типових та специфічних ознак наведених елементів механізму злочинів, вчинених суддями, та кореляційних зв'язків між цими елементами дозволить отримати повну криміналістичну характеристику досліджуваної категорії злочинів, яка може бути важливим структурним елементом окремої криміналістичної методики розслідування корупційних злочинів, які вчиняються суддями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берназ П.В. Поняття «Криміналістична характеристика злочину». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 30–34.

2. Боровський М.В. Основи методики розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя: дис. ... доктора філософії: 081 – право. Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2021. 234 с.
3. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування. *Вісник Національної академії правових наук*. 2008. № 4. 304 с.
4. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985.
5. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. Київ: Москаленко О.М., 2019. 464 с.
6. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 [В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін.]; за ред В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 328 с.
7. Криміналістика: підручник: / [В.В. Пяковський, Ю.М. Черноус, А.В. Самодін та ін.]; за ред В.В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
8. Мишков Я.Є. Методика розслідування хабарництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
9. Олійник С.В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.09. Київ, 2016. 220 с.
10. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: метод. рек. / [Чернявський С.С., Вакуленко О.Ф., Толочко О.М. та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 65 с.
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Станом на 03.06.2024).
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 № 1700- VII із змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (Станом на 03.06.2024).
13. Салтевський М.В., Лукашевич В.Г., Глібко В.М. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ: ВІПОЛ, 1994. 180 с.
14. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. Київ: Правник, 1997. 41 с.
15. Степанюк Р.Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.
16. Таркан О.М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції: дис. ... доктора філософії: 081 – право. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021. 244 с.
17. Трепак В.М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного суддями та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності: дис. ... канд. наук: спеціальність 12.00.09. Львів, 2011. 218 с.
18. Шахворост А.О., Кузьменко О.В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики корупційних злочинів. *Problemas y perspectivas de la aplicación de la investigación científica innovadora*. Panamá, República de Panamá 11 de junio de 2021. С. 72–75.